

SLOBODNA EKONOMIJA ILI EKONOMIJA SLOBODNIH DOBARA

(PRVI DIO)

U napisima i verbalnim istupima raznih apologeta neoliberalnog kapitalizma koje možemo u velikom broju susresti u našem medijskom prostoru, često se naglašava kako je suvremeni neoliberalni ekonomski sustav, usprkos stanovitim svojim boljkama i manama ipak najbolji od svih mogućih, toliko dobar da nema ni potrebe ni smisla razmišljati o alternativama. Takav je stav već prilično duboko usađen u naše "javno mnijenje", tako da mnogo ljudi (možda i većina) ovdje u Hrvatskoj vjeruje da je tome uistinu tako. Ovdje nećemo na direktan način ulaziti u problem je li to tako ili nije, odnosno koliko je taj sustav dobar, a koliko loš, nego ćemo razmotriti alternativu koju možemo nazvati slobodnom ekonomijom ili ekonomijom slobodnih dobara (napominjemo da termin slobodna ekonomija ima i značenje ekonomije koja je minimalno regulirana od strane države, pa ova značenja treba razlikovati), tako da se o pitanju superiornosti neoliberalnog kapitalizma može prosuditi na osnovi usporedbe.

Koncepcija slobodne ekonomije stoji u najužoj vezi s teorijskim postavkama i praktičnim iskustvima Pokreta za slobodni softver i slobodne informacije i može se reći da je njezina ideja iznikla upravo na ovome "terenu". Ovdje se ne radi o nekom gotovom receptu, odnosno detaljno razrađenoj ekonomskoj doktrini - i to ne zbog toga što je pojam slobodne ekonomije jedna teorijska novost, koja još uvijek nije poprimila neku svoju definitivnu formu, već prvenstveno zato što je neka cjelovita i zaokružena teorijska shema ovdje i nepotrebna i nemoguća, s obzirom da njezina koncepcija ne pretpostavlja bilo kakav bazično hijerarhizirani sustav proizvodnih odnosa, već se radi o "mrežnom sustavu", u kojemu su sve razine organiziranja u procesu rada i privređivanja ravnopravne i predstavljaju zapravo jednu i jedinstvenu "mikrorazinu" na kojoj je od odlučnog značenja upravo sloboda i kreativnost svakog pojedinca, na osnovi kojih nastaju mnogobrojne forme njihovog međusobnog povezivanja, udruživanja, suradnje i razmjene.

Treba naglasiti da ideja slobodne ekonomije nije nastala naprosto kao rezultat nečije želje da se svijet učini pravednijim i boljim, ona je u prvom redu rezultat razvoja proizvodnih snaga tj. stalnog usavršavanja svih faktora koji igraju određenu ulogu u proizvodnim procesima i gospodarskom životu uopće, što omogućava ljudskom društvu da učini značajne organizacijske i civilizacijske iskorake, koji zaista i mogu dovesti do pravednijih i normalnijih društvenih odnosa. Stvar je samo u "društvenoj volji" da se realiziraju svi potencijali našeg znanstveno-tehnološkog i kulturnog napretka.

Jasno je da osnovu za spomenuti napredak čini u prvom redu ljudsko znanje, koje se i samo neprekidno usavršava i umnožava. Kao takvo, ono predstavlja polaznu točku u razradi ideja slobodne ekonomije. Ključnu ulogu u ovoj priči također igra i sve ono što možemo smatrati "rezultatima" toga znanja, koji kao i znanje samo, nisu "materijalne prirode" - a to su tehnologije, tehnička rješenja, znanstvena dostignuća, umjetnička ostvarenja, kulturna baština, odnosno sve ono što nastaje isključivo čovjekovom umnom aktivnošću, a što ima određenu ulogu u životu ljudskog društva. Za razliku od tvorevina koje nastaju ne samo čovjekovom umnom, već i fizičkom aktivnošću, koje možemo nazvati materijalnim tvorevinama, ovdje govorimo o čovjekovim duhovnim tvorevinama, premda je točnije reći da se radi o duhovnim tvorevinama ljudske zajednice, jer je aktivnost pojedinca (pojedinaca) na njihovom stvaranju u pravilu društveni proces.

Još jedan bitan čimbenik u priči o slobodnoj ekonomiji predstavlja odnos društvene zajednice prema svojim duhovnim tvorevinama, prije svega prema znanjima kojima raspolaže. Ako promotrimo taj odnos kroz ljudsku povijest, možemo zaključiti da se on nije bitnije mijenjao sve negdje do vremena Prve industrijske revolucije, da bi s početkom one Druge, pred kraj XIX stoljeća u tom pogledu došlo do vrlo naglog zaokreta. Dok u ranijim vremenima ljudsko znanje nije bilo nešto što se u značajnijoj mjeri reguliralo odnosno štitilo društvenim normama, jer za to nije bilo ni potrebe - velom tajnovitosti obavijala su se uglavnom samo kojekakva besmislena ezoterička znanja i neke prilično specifične stvari koje su se uglavnom ticale vojske i ratovanja - u novije se vrijeme ono počinje regulirati na sve konkretnije i sofisticiranije načine. Spomenuti nagli zaokret u odnosu društva prema svome znanju potkraj XIX stoljeća, bio je odraz činjenice da su vladajući slojevi tek tada postali u potpunosti svjesni svih potencijala ljudskog znanja, njegove važnosti i istinske uloge u životu naše civilizacije, te društvenih perspektiva koje se otvaraju njegovim posredstvom. Ova se tvrdnja lako može razumjeti ako se ima u vidu da je u to doba, sa zamahom Druge industrijske revolucije, došlo do izvanredno brzog razvoja tehnologija koje su civilizirani svijet zapravo i uvele u moderno doba (spomenimo ovdje samo motor s unutrašnjim izgaranjem, sustave za proizvodnju, distribuciju

i iskorištavanje električne energije, te nova komunikacijska sredstva - telegraf, telefon i bežičnu komunikaciju putem radio-veze). To je bilo i vrijeme osnivanja prvih "tehnoloških kompanija", privrednih subjekata, čija je primarna djelatnost bila, a i danas je, razvoj novih tehnologija i njihovo usavršavanje ili drugim riječima "pretvaranje znanja u robu", s tim da se nije radilo samo o tome da se na osnovi (novih) znanja stvaraju novi proizvodi i proizvodi nova roba, ona koje ranije na tržištu nije bilo, nego su, postupno, i sami "produkti" njihove djelatnosti, znanje i njegovi rezultati u obliku tehnologija i tehničkih rješenja, sve više postajali roba, kao i svaka druga, koja se izbacuje na tržište, koja ima određenu vrijednost i koja je predmet vlasništva, što se putem robno-novčane razmjene prenosi s jednog subjekta gospodarskog života na drugoga. Tako se počelo razvijati ono što je jedan od teoretičara slobodne ekonomije Eben Moglen nazvao "kulturom vlasništva" nad duhovnim tvorevinama ljudske zajednice.

Ovdje treba primijetiti kako su, uglavnom kroz djelatnost tehnoloških kompanija, mogućnosti vlasništva nad ovom vrstom dobara proširene do upravo neslučenih razmjera. Primjerice, glazba, koja je od pamtivijeka bila jedan od oblika socijalnog iskustva, odnosno komunikacije među ljudima, pretvorila se nakon izuma gramofona (a posredstvom nekog medija - gramofonska ploča, kazeta, CD) u robu koja se izbacuje na tržište i koja stvara profit (napomenimo da je "profit" koji su glazbenici tj. izvođači ranije ostvarivali, prema ovome drugom neusporedivo manji i upravo zanemariv). Slično je i s kinematografijom, koja je, kao i gramofon, izumljena, odnosno usavršena, u Edisonovim Laboratorijama (Edison Labs), jednoj od prvih tehnoloških kompanija u svijetu. Televizija, koja se može smatrati njezinim izdankom, odnosno "sljednicom", a posebno internet omogućili su "masovnu potrošnju" dobara ove vrste, ali i manipulacije javnim mnijenjem, posebice one usmjerene na stvaranje "novih potreba", što je postalo, kako bi rekao spomenuti Eben Moglen u svom "The dotCommunist Manifestu", "dijelom samozaštitnog programa buržoazije", posredstvom kojega su "industrijski radnici umjesto u pauperizirani proletarijat, (kako je to predviđao Marx) pretvoreni u masovne potrošače masovne proizvodnje". Pritom treba napomenuti da sve veći dio proizvoda koje ova populacija "konzumira" spada upravo u kategoriju duhovnih tvorevina, premda su one nešto specifično, s obzirom da se odnose na masovnu zabavu, kamo spada i sport. Inače, ovo je vrlo isplativ trend s obzirom na proizvodnu cijenu "robe" ove vrste (o čemu će biti više riječi u nastavku).

Još jednu duhovnu tvorevinu koja je u ovom smislu posebno zanimljiva predstavlja softver u užem smislu te riječi, a to su kompjuterski programi ili točnije njihov izvorni kod. Djelatnost kreiranja softvera smatrala se (primijenjenom) znanosti, a ne "biznisom" tokom relativno dugog razdoblja od početka znatnijeg zamaha informatike, koji možemo locirati u rane pedesete godine prošlog stoljeća, kad su se za računala počeli interesirati i širi krugovi od onih akademskih i vojnih, te su se prvi njihovi modeli (UNIVAC I i IBM 701) pojavili na tržištu, pa do kraja sedamdesetih godina kad je započela njezina komercijalizacija. Kroz tih tridesetak godina svi oni koji su se bavili softverom, a to su bili uglavnom ljudi sa sveučilišta ili iz znanstvenih laboratorija odnosno instituta pridruženih sveučilištima, državnim ustanovama ili većim kompanijama, slobodno su raspolagali rezultatima svoga rada, kao i rada svojih kolega, kao što se to i inače događa (odnosno bi se trebalo događati) u znanosti - izvorni kod svojih programa međusobno su razmjenjivali, proučavali ga, mijenjali, doradivali i prilagođavali vlastitim potrebama, te su činili ono što neki nazivaju "software-sharing zajednicom".

"Kultura vlasništva" nad softverom, koja se počela razvijati krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća, onemogućila je ovakav način razmjene ideja i dovela je do propasti "software-sharing zajednice". Ta se "kultura" realizirala putem uvođenja koncepta "vlasničkog" (proprietary) softvera, odnosno odluke države da zakonski regulira pojam "vlasništva" nad softverom, pri čemu vlasnik obično postaje kompanija koja je omogućila njegovu izradu. Koncept vlasničkog softvera koji je posve zavladao u informatici u prvoj polovici osamdesetih, a koji se održava i danas, uključuje zahtjev da se programeri (razvijatelji softvera) ugovorom obavežu da izvorni kod i tehničke detalje svoga rada neće objelodaniti u javnosti, dok se kupci softvera obavezuju da taj softver neće dalje distribuirati, niti ga samostalno mijenjati u skladu sa vlastitim potrebama (inače, s obzirom da su proizvođači ubrzo prestali isporučivati izvorni kod programa, bilo kakve intervencije korisnika ionako su postale praktički neizvedive). To su ti famozni ugovori, licence s kojima sa moramo složiti ako želimo instalirati vlasnički softver na svoje računalo.

Međutim, komercijalizacija na području kreiranja softvera naišla je na puno jaču reakciju ili bolje rečeno otpor, nego komercijalizacija na bilo kojem drugom području naše intelektualne djelatnosti. Najznačajniji je u tom smislu svakako bio poduhvat američkog softverskog stručnjaka Richarda Stallmana, koji je početkom 1984. pokrenuo projekt pod nazivom GNU. Priča o Stallmanu i njegovom GNU projektu je poznata - cilj je toga projekta (GNU je inače (rekurzivna) kratica za 'GNU's not UNIX') bio razviti operativni sustav koji sadrži sve komponente potrebne korisnicima u standardnoj osobnoj ili poslovnoj primjeni, upotrebljiv na što većem broju hardverskih platformi, koji bi bio besplatan i slobodan (free), gdje ovo drugo znači - (1) programi se mogu slobodno koristiti u bilo koju svrhu, (2) izvorni kod programa svima je dostupan i

programi se mogu slobodno mijenjati i prilagođavati vlastitim potrebama, (3) originalne ili modificirane verzije programa mogu se distribuirati besplatno ili uz naknadu, ali ponovno kao slobodni (free) softver¹ i taj je cilj, uz suradnju tisuća volontera s raznih strana svijeta, uistinu i ostvaren u vidu slobodnog operativnog sustava odnosno softvera pod zajedničkim nazivom GNU/Linux, koji je prikladan za upotrebu u mnogobrojnim primjenama i koji je sasvim ravnopravan, u mnogo slučajeva i superioran, komercijalnim rješenjima.

Zanimljivo je primijetiti kako je upravo s idejom slobodnog softvera pokrenuta borba protiv koncepcije privatnog vlasništva nad duhovnim tvorevinama čovječanstva. Zašto ta borba nije započela na području neke druge intelektualne djelatnosti, odnosno zašto nije započela ranije ili kasnije, postaje jasnije ako se razmotre sve okolnosti u kojima se odvija proces "komercijalizacije", odnosno "aproprijacije" (prisvajanja) u sferi duha. Neke razloge za ovakav razvoj ovdje ćemo navesti ukratko.

Kao prvo, tendencija komercijalizacije na ovom području poprimila posebno apsurdne razmjere, s obzirom da je izravno počela ometati efikasan rad softverskih stručnjaka (svakome tko se profesionalno bavi informatikom poznati su problemi koje stvaraju ograničenja na informacije o detaljima programa koji se koriste, odnosno nemogućnost uvida u njihov izvorni kod) - te apsurdne nadmašuju tek aktualni pokušaji krupnog kapitala da posredstvom tehnoloških korporacija prisvoji i komercijalizira znanje samo. Nadalje, usljed umreženosti rada koja je za ovo područje specifična (ta umreženost je upravo i rezultat značajnih dostignuća u razvoju softvera, hardvera i telekomunikacija), kao i zbog same prirode ovoga posla, u razvoj informatičkih tehnologija (bio) je uključen relativno velik broj ljudi, za razliku od razvoja na drugim područjima (a i u nekim ranijim vremenima) kad su na razvoju novih tehnologija radile samo uske nepovezane skupine stručnjaka, tako da su i potencijali za otpor nametanju kojekakvih ograničenja motiviranih interesima onih koji financiraju takve projekte, mnogo veći. Veliku ulogu u tom otporu odigrala je i spomenuta tradicija slobodnog rada i razmjene na softverskom području koja je pokazala da sve to ide i bez uplitanja "biznisa". Veoma bitan faktor ovdje je i najšira rasprostranjenost informatičkih tehnologija koje su zajedno s globalnim umrežavanjem postale svakodnevnica vrlo velikog dijela ljudske populacije, s obzirom da predstavljaju nužno sredstvo mnogih privrednih i društvenih aktivnosti, zbog čega danas vrlo mnogo ljudi uspijeva shvatiti o čemu se u tom tzv. "softverskom biznisu" zapravo radi. I uopće, sve veća obrazovanost ljudi, njihov relativno povoljan materijalni položaj, njihova rastuća samosvijest, te značajne emancipatorske tendencije u suvremenom svijetu uvjeruju da se mitovi i legende o "vlasništvu nad idejama", koje kojekakvi ideološki manipulatori u službi krupnog kapitala nastoje nametnuti javnom mnijenju globaliziranog čovječanstva veoma brzo i lako javno raskrinkavaju. U svom dotCommunist Manifestu, Moglen je ovu činjenicu izrazio koncizno - "U digitalnom društvu obrazovani ljudi jednostavno bivaju radikalizirani sukobom između onoga za što znaju da je moguće i onoga što ih krupni kapital zbog svojih interesa prisiljava da prihvate". (Napomenimo da je Moglenov "The dotCommunist Manifesto" dokument vrlo bitan za stvar slobodne ekonomije - najvažnije poruke toga dokumenta donosimo u **DODATKU** ovoga teksta).

Ovdje treba istaknuti značaj digitalne tehnologije, koji se često previđa, zasigurno više namjerno nego slučajno, posebice digitalizacije duhovnih tvorevina ljudske zajednice, što predstavlja nesumnjivo epohalan korak u afirmaciji našeg znanja i stvaralaštva koji, skupa s internetom, kao još jednim epohalnim dostignućem ljudske civilizacije, otvara nemjerljive prostore za naš zajednički prosperitet i napredak, te individualno usavršavanje i osobnu realizaciju svakog ljudskog bića. U vezi s našom temom posebno je važno spomenuti, kako je primjena digitalnih tehnologija rezultirala jednom novom pojavom u gospodarskom životu, koje su svi manje-više svjesni, ali o kojoj se malo govori - jer spominjati je znači zapravo potkopavati položaj suvremenih posjednika moći na globalnoj sceni - a to je fenomen "nulte granične cijene" (null margin cost) svega onoga što možemo nazvati duhovnim dobrima. Zahvaljujući digitalizaciji, naime, svaka se duhovna tvorevina može umnožiti u neizmjereno mnogo "primjeraka" uz zanemarive troškove - primjerice dok recimo pri izdavanju knjige u "papirnatom obliku" trošak njezinog "opredmećenja", a radi se o njezinim tiskanju i uvezu predstavlja značajnu, možda i najznačajniju stavku u njezinoj cijeni, danas za knjigu u digitalnom obliku (ili elektroničku knjigu) njezino "opredmećenje" (o kojemu govorimo pomalo uvjetno), a koje se svodi na to da postane vidljiva na čitaču elektronskih knjiga, praktički ne košta ništa - možemo uzeti da se radi o cijeni amortizacije čitača. Pritom gotovo ništa ne košta niti njezina distribucija, s obzirom na cijenu internetskog prometa (koja također spada u kategoriju nultih graničnih cijena). Ista priča ponavlja se i za sva druga duhovna dobra - njihovu proizvodnu cijenu, osim dakle nekog sitnog postotka, čine troškovi intelektualnog rada pri njegovom stvaranju tj. "razvoju", no oni su

1 Pojam slobodnog (free) softvera predstavlja pravnu kategoriju koja je definirana putem dokumenta pod nazivom GNU General Public License (GNU GPL).

fiksni, a predstavljaju i kategoriju "izvan aktualnosti"², tako da s obzirom na neograničenu mogućnost umnožavanja, cijena jednog "primjerka" određene duhovne tvorevine ("postvarene" na bilo koji način) u uvjetima apsolutne dostupnosti i u slučaju globalnog interesa, zapravo teži prema nuli - otuda i naziv "nulta granična cijena (digitaliziranog dobra³)". U slučaju softverskih produkata spomenuta je razlika cijene "opredmećenja" i prodajne cijene naročito drastična - bilo da se oni prodaju na nekom mediju ili preko interneta, ovo prvo predstavlja trošak reda veličine jedne kune, kolika je cijena praznog CD-a ili DVD-a skupa s "prženjem", dok je u slučaju internetske distribucije, cijena još i niža. Međutim prodajna je cijena ovdje, kao što znamo, izuzetno visoka - u slučaju Microsoftovog softvera radi se o više tisuća kuna, samo za tzv. "osnovne produkte".

Ako se k tome ima u vidu da su i troškovi razvoja softvera relativno maleni - jer nisu opterećeni potrebom za profitom nekih drugih poslodavaca, s obzirom da se svode samo na nadnice najamne radne snage (programera), a pogotovo ako se zna da se taj razvoj jednostavno nadovezao na onaj koji se odvijao u "javnoj domeni" tj. u "nekomercijalnoj" (normalnoj) znanosti i da su pritom uglavnom samo preuzeta već postojeća rješenja,⁴ onda je lako shvatiti kako je stvoreno enormno bogatstvo pojedinaca iz softverske branše koji su se u pravo vrijeme ubacili u poslovnu igru. Zbog toga je posve logično da je najbogatiji čovjek današnjice već više od jednog desetljeća upravo čelnik Microsofta, kompanije koja je ostvarila dominaciju na softverskom području (među najveća svjetske bogataše danas spadaju još neki vodeći ljudi Microsofta, te čelnici nekih drugih kompanija koje se bave softverskim biznisom kao što su Oracle, Google i sl.).

Njihovo je bogatstvo, kao i ostala slična bogatstva (koja inače predstavljaju potpuno besmislene i bespredmetne kategorije), stvoreno dakle "sistemsom prijevaram". O razmjerima te prijevare najbolje govore iskustva rada na GNU projektu koji je, kako smo već rekli, stvorio softver analogan onome koji prodaje Microsoft, no koji ne košta ništa, a ne košta ništa upravo zahvaljujući tome što je u današnjem globaliziranom i informatiziranom svijetu, koji je ipak dostigao određeni stupanj civilizacijskog razvoja, zaista moguće realizirati princip nulte granične cijene, te afirmirati slobodno ljudsko stvaralaštvo na području tehnologije i to je dokaz za sve one nevjerne Tome koji takve stvari smatraju fantazijama.⁵ No,

2 Vezano uz ovu kategoriju zanimljivo je napomenuti da u nastanku istinski vrijednih znanstvenih dostignuća ili umjetničkih djela financijski moment redovno ne igra gotovo nikakvu ulogu.

3 U ovome tekstu umjesto termina "roba" koristimo termin "dobro" koji bolje opisuje odnos ljudi prema "stvarima" (ovdje konkretno na neki način "postvarenim" duhovnim tvorevinama) u okvirima slobodne ekonomije.

4 Može se reći kako je tendencija "privatizacije znanja" tek na ovom primjeru postala sasvim očigledna.

5 O ovim uspjesima kao i perspektivama koje Pokret za slobodni softver otvara, govorio je Eben Moglen u svom predavanju na Sveučilištu Bangalooore u Indiji 2006 (cit): "Mi smo svojim radom dokazali da je zajedništvo i slobodno stvaralaštvo ono što stvara vrijednosti. Na taj način smo stvorili slobodni softver. Slobodni softver je aktualan primjer kako se na osnovi onoga što je stvoreno kroz slobodno stvaralaštvo jedne zajednice stvara još više zajedništva i slobode. Kad sam počeo raditi za Richarda Stallmana 1993. postojalo je 6 do 8 ljudi u SAD i možda 10 do 12 ljudi izvan SAD-a koji su živjeli od slobodnog softvera. IBM-ove investicije vezane uz slobodni softver danas iznose preko dvije milijarde dolara, HP-ove investicije preko 700 milijuna.

Možemo reći da se danas se negdje između 80 ili 100 milijardi dolara godišnje vrti oko slobodnog softvera, a na njemu je prije desetljeća i pol radilo 12 ili 15 ljudi. To je priča o ekonomiji 21. stoljeća, odnosno o slobodnoj ekonomiji. Onima koji na to obrate pažnju, ova će činjenica izgledati izuzetno zanimljivom, jer je rast od 9 redova veličine tokom relativno kratkog vremena, neobičan događaj u našoj ekonomskoj povijesti. U stvari, to je neobičan događaj u cijeloj povijesti univerzuma. To je scenario inflatornog univerzuma u jednom neobičnom obliku, zar ne?

Što se to dakle dogodilo? 100 milijardi dolara došlo je niotkuda, tokom desetljeća i pol, bez ikakvih značajnih kapitalnih ulaganja, samo na osnovi rada nekoliko desetaka ljudi. Ili drugim riječima samo na osnovi našeg koda. To je bjelodani dokaz da je naša koncepcija ostvarila rezultate koji su se potvrdili u praksi. Microsoft je ostvario nešto više u zadnjih 15 godina. Ali da je porastao za 9 redova veličine, on bi danas već dosegao orbitu Plutona i za ljudsku rasu ne bi više bilo nikakve nade. Mi smo rasli mnogo brže i svemir je zaista sretan što je to tako. I sve to samo na osnovi našeg koda. Ono što smo pritom dokazali jest da je zaista teško uspostaviti kontrolu nad nizovima bitova (tj. nad digitalnim tvorevinama i digitalnim tehnologijama), ako ljudi koji proizvode i koriste kompjutere to ne žele. Također smo dokazali da, premda je teško objasniti 12-godišnjacima o čemu se radi u globalnoj ekonomiji, ti 12-godišnjaci mogu stvarati značajne stvari u toj globalnoj ekonomiji, samo ako im to dopustimo. Ovo su dvije važne lekcije koje će imati velik značaj u kulturnom razvoju koji nam predstoji."

nešto mnogo gore od spomenute prijave jest činjenica što se ona realizira zahvaljujući sustavnim manipulacijama u sferi gospodarskog, a i uopće javnog života, koje rezultiraju ograničavanjem naših tehnoloških mogućnosti, odnosno onemogućavanjem pristupa prostorima slobode koje su nam nove tehnologije proširile do nezamislivih razmjera. Nema sumnje da je ograničavanje dostupnosti duhovnih dobara, bilo da se radi o softveru, literaturi, glazbi, obrazovnim sadržajima, tehničkim podacima i uopće vjerodostojnim informacijama o našoj stvarnosti, premda se sve to, u ovom našem internetsko doba, može učiniti dostupnim na vrlo jednostavan način, nešto neprihvatljivo i da predstavlja neku vrstu zločina protiv čovječanstva i njegove budućnosti. Aktualna događanja oko tzv. ACTA-e samo dokazuje poznatu istinu da oni koji su se našli u spirali zločina nužno tonu sve dublje i dublje.

Ova ocjena nije nimalo pretjerana s obzirom na stanje u kojemu se suvremeno čovječanstvo danas nalazi - danas malo tko nije svjestan mnogobrojnih prijetnji s kojima s kojima se svi zajedno suočavamo, od onih ekoloških do onih socijalnih, a čije je pretpostavke stvorio naš dosadašnji neadekvatan i neodrživ razvoj uvjetovan svime onim što smo ranije spomenuli. Zbog svih su ovih opasnosti veliki znanstveno-tehnološki, organizacijski i civilizacijski iskoraci globaliziranog čovječanstva praktički postali imperativ njegovog opstanka. A ovi su iskoraci mogući samo u uvjetima apsolutne dostupnosti svih relevantnih podataka i saznanja, te znatno usavršenih mogućnosti komuniciranja, edukacije, razmjene informacija i konkretne suradnje među pojedincima i društvenim skupinama, čime se jedino mogu osloboditi svi potencijali našeg civilizacijskog progresa. Tendencija privatizacije znanja koja je danas snažno prisutna, a koju posebno agresivno promoviraju velike tehnološke korporacije, ti u zadnje vrijeme najznačajniji kočničari našeg znanstveno-tehnološkog napretka, usmjerena je direktno protiv svih ovih pretpostavki i kao takva predstavlja najveću opasnost za ovakve perspektive i za našu budućnost. Uostalom, kako je moguće da si netko uzima za pravo da prisvoji intelektualnu baštinu čovječanstva koja se stvarala zahvaljujući naporima mnogih ljudskih naraštaja kroz cijelu našu povijest - niti jedno aktualno dostignuće na bilo kojem polju intelektualne djelatnosti nije nešto autonomno i nezavisno od ove baštine, već je samo njezin značajniji ili manje značajan izdanak, pa je svaki pokušaj opravdanja njegovog prisvajanja ne samo besmislen nego i smiješan.

Ipak uspjesi Pokreta za slobodni softver i slobodne informacije, kao i borba mnogobrojnih drugih aktivista na raznim drugim područjima, daju nam nadu u mogućnost ostvarenja velikih preokreta. Pritom treba primijetiti da je softver (u širem smislu te riječi) postao jedna od glavnih pokretačkih sila naše civilizacije (usljed automatizacija i robotizacija materijalne proizvodnje), pa se zbog njegovog karaktera dobra s "nultom graničnom cijenom" otvara perspektiva da i materijalne tvorevine ljudske zajednice postanu slična takva dobra. Dakako ova bi mogućnost postala ostvariva tek kad bi došlo do realizacije "slobodnih" projekata" i u drugim djelatnostima tj. gospodarskim granama. Takvih projekata, nastalih po uzoru na "Free Software Project" danas ima dosta i neki su od njih svojim rezultatima nadmašili rješenja nastala u okviru kapitalističkog sustava koja su razvijena prvenstveno s motivom ostvarivanje profita. Među njima se posebno ističu nastojanja vezana uz slobodnu literaturu i druga kulturna dobra, od kojih je jedna od poznatijih Wikipedia, no postoje i rezultati na polju razvoja slobodnog hardvera, slobodnih robotiziranih sustava i sl.

Ukoliko bi se prekinulo s otežavanjem i sprečavanjem slobodne razmjene dobara pod lažnom krinkom tzv. "zaštite autorskih prava", a zapravo u svrhu različitih manipulacija i stjecanja još većeg bogatstva i moći, zasigurno bi ovakvih rezultata bilo mnogo više. Inače, kad već govorimo o drugim gospodarskim granama, treba napomenuti da je ovdje posebno zanimljivo i značajno područje energetike. Nema sumnje da bi uspjeh nekog od projekata slobodne energije (Free Energy, mnogi takvi projekti danas već postoje), odnosno razvoja sustava koji bi čovječanstvu osigurao obilje energije po zanemarivim cijenama (ovo neće zvučati kao pretjerivanje ako se ima u vidu da se neiscrpni izvori energije nalaze svuda oko nas), doveo, uz totalnu automatizaciju i robotizaciju materijalne proizvodnje, do ostvarenja principa nulte granične cijene za sva raspoloživa ili barem ona nužna dobra koja koristi ljudska zajednica i tako osigurao konačan uspjeh koncepta slobodne ekonomije i njegovu realizaciju u našoj društvenoj stvarnosti.

U priči o slobodnoj ekonomiji bitno je naglasiti kako njezin uspjeh u uvjetima visokog stupnja tehnološkog razvoja (kojemu smo se približili ili smo ga već dostigli), nužno dovodi do "oslobađanja ljudskog rada" ili drugim riječima, do oslobađanja ljudskih bića od tereta mnogobrojnih (u principu nepotrebnih) prisila i uvjetovanosti, čime im se otvara mogućnost da se posvete djelatnostima uistinu korisnim za normalan život i napredak naše civilizacije, i to na način koji im najbolje odgovara. Ovim bi putem zasigurno, u konačnici, došlo do nestajanja statusnih razlika među ljudima i narodima, čime bi se socijalne tenzije i politički sukobi mogli svesti na najmanju moguću mjeru.

Kritičari slobodne ekonomije često upućuju prigovor kako ova koncepcija pretpostavlja da autori koji rezultate svoga stvaralaštva proglašavaju slobodnima ostaju bez nagrade, pa da onda za takvo stvaralaštvo nema nikakvih racionalnih motiva. Na primjeru slobodnog softvera vidimo da takav način razmišljanja

potpuno promašen.⁶ Stvar je zapravo u tome da se eliminira gomila parazita u lancu između autora i krajnjeg korisnika duhovnog dobra koja prisvaja lavovski dio prihoda, a u kojemu se lancu stvaraju nerealne, fiktivne vrijednosti koje razaraju zdrave osnove našeg ekonomskog sustava i generiraju ekonomske i društvene krize. Problem današnje neoliberalne ekonomije upravo i leži u favoriziranju lažnih vrijednosti i životu na bazi projekcija koje nemaju realne osnove, a što je još jedan značajan faktor destabilizacije ekonomskih prilika i usporavanja našeg stvarnog ekonomskog razvoja kao i znanstveno-tehnološkog progresa. Slobodna ekonomija bi se zapravo u nekoj perspektivi i mogla definirati kao ono što bi od današnje ekonomije ostalo kad bi se iz nje eliminirao njezin "nerealni" dio, onaj koji nije utemeljen na istinskim vrijednostima.

Dakako, ovdje se ne radi se samo o promjeni naše gospodarske paradigme, radi se o promjeni dominantne organizacijske, a posebno svjetonazorske paradigme globaliziranog čovječanstva koja bi naročite implikacije imala na etičku problematiku odnosno svijest i savjest suvremenog društva, te njegov vrijednosni sustav, kroz koje bi promjene slobodna ekonomija mogla zaživjeti u punoj mjeri.⁷

Pred ljudskom su se zajednicom u ovo današnje vrijeme očito otvorile dvije glavne perspektive njezine budućnosti, ona koju bi realizirala danas dominantna ekonomska doktrina, odnosno ideologija, koja uporno pokušava ostvariti i svoju apsolutnu dominaciju, a koja malom postotku stanovništva osigurava enormno bogatstvo dok sve ostale baca u posvemašnju bijedu, što nije čudno s obzirom da je njezina glavna ideja prisvajanje svega što se prisvojiti može, pa čak i nečega tako apstraktnog kao što je ljudsko znanje, te njoj sasvim suprotna koja umjesto prisvajanja pretpostavlja slobodnu ljudsku djelatnost, suradnju i razmjenu dobara koja nastaju na ovaj način, a što već i današnji stupanj znanstveno-tehnološkog i kulturnog razvoja čovječanstva u značajnoj mjeri omogućava. Do prve mogućnosti dovodi ideologija neoliberalnog kapitalizma, dok do druge dovodi ideja slobode ljudske osobe i implementacija s ovim povezanog koncepta slobodne ekonomije u gospodarskom životu ljudskog društva.

Prva predstavlja razbacivanje materijalnih i ljudskih resursa kojima raspolaže naša civilizacija - besmislene ratove za resurse naše planete koje rezultiraju gomilanjem ljudskih žrtava, besmislene konkurentske borbe tehnoloških korporacija koje rezultiraju gomilanjem istovrsnih tehnologija koje ne predstavljaju ništa novo i ništa značajno, besmislenu kompeticiju među pojedincima koja rezultira uništavanjem njihove ljudskosti i moralnim kaosom koji je već i zavladao u suvremenom društvu, dok druga osigurava pretpostavke za istinski civilizacijski napredak i ostvarenje kozmičkih perspektiva ljudske vrste koje predstavljaju našu sudbinu i naš smisao.

Prva znači odbacivanje moralnih načela i uvođenje zakona džungle, u kojemu se poroci poput pohlepe, egoizma, bešćutnosti slave kao pokretači ljudskog napretka, dok se zločinačke psihologije nameću kao autoriteti i uzori, dok druga znači povratak moralnim vrijednostima i uređenju društvenog života na normalan način, odnosno način kakav je bio zamišljen na početku.

U religijskim se spisima u pravilu može pronaći teza kako čovjek kao pojedinac, a i društvo kao cjelina propadaju ako se ne drže određenih moralnih normi i načela. U to se može uvjeriti svatko, i kroz svoje životno iskustvo, i kroz iskustvo zajednice kojoj pripada, od one najuže do one globalne. Globalne implikacije ove istine naročito su vidljive u ovom našem vremenu. Očito je da pred današnjim naraštajem stoje veliki izazovi čiji su razmjeri izgleda nezabilježeni u ljudskoj povijesti i zbog toga su svi pozvani da se svojim znanjem, energijom, talentima, životnim iskustvima i požrtvovnim radom uključe u borbu (koja se odvija još od početka) između sila svjetla i sila tame, te učine nešto dobro i za našu sadašnjost i za budućnost, našu i generacija koje dolaze.

Autor ovoga teksta uvjeren je da su teoretičari i praktičari slobodne ekonomije poput Richarda Stallmana, Ebena Moglena, Lawrence Lessiga, Richard Barbrooka, Johnatana Zittaina, Coryja Doctrowa i mnogih drugih, nalaze na pravoj strani.

Zagreb, veljača 2012.

6 Zašto prigovori ovoga tipa ne stoje, lijepo je objasnio Richard Stallman u svom "GNU Manifestu" - vidi web stranice projekta GNU, tj. "Zaklade za slobodni softver" (Free Software Foundation) www.gnu.org.

7 To što mnogi "mudraci" današnjice negiraju ili relativiziraju etičke probleme ljudskog društva, svjedoči samo o dubini moralnog pada ove današnje "neoliberalne" civilizacije. Povijesno i životno iskustvo nas uči da ljudska zajednica bez jasno utvrđenog sustava vrijednosti (koji je, usput budi rečeno, metafizičke prirode) ne može produktivno funkcionirati.

DODATAK - Iz dotCommunist Manifesta

Mi, borci za slobodno informacijsko društvo želimo postupno, korak po korak, iz ruku buržoazije preuzeti intelektualnu baštinu čovječanstva koja pripada cijeloj ljudskoj zajednici. Mi se borimo za povrat kulturnog nasljeđa koje nam je ukradeno pod krinkom tzv. "intelektualnog vlasništva", kao i za povrat medija elektroničke komunikacije (elektromagnetskog spektra). Mi se zalažemo za slobodu govora, slobodno širenje znanja i slobodni razvoj tehnologije.

Načini naše borbe bit će, dakako, različiti u različitim zemljama, no oni trebaju biti u skladu sa slijedećim općim ciljevima:

- (1) Ukidanje bilo kakvog oblika privatnog vlasništva nad idejama.*
- (2) Povlačenje svih isključivih dozvola, privilegija i prava na korištenje spektra elektromagnetskog zračenja i poništenje svih ugovora o trajnom vlasništvu nad elektromagnetskim frekvencijama.*
- (3) Razvoj elektroničke infrastrukture koja će svim ljudima omogućiti jednaka prava u procesu komunikacije.*
- (4) Otvorenost kompjuterskih programa i bilo koje druge vrste softvera shvaćenog u najširem smislu te riječi (što uključuje npr. i genetski kod) i njihovo tretiranje kao javnog dobra.*
- (5) Potpuno poštivanje slobode govora, uključujući sve vrste "tehničkog" govora.*
- (6) Zaštita integriteta kreativnog rada.*
- (7) Slobodan i ravnopravan pristup svim informacijama nastalim u javnom sustavu informiranja i svim obrazovnim materijalima koji se koriste u bilo kojoj grani javnog obrazovnog sustava.*

Na ovaj način mi podižemo revoluciju koja će osloboditi ljudsku misao. Odbacivanjem privatnog vlasništva nad idejama, stvara se osnova za istinsku ljudsku zajednicu u kojoj će slobodan razvoj svakog pojedinca biti uvjet slobodnog razvoja cijelog ljudskog društva.⁸

(Kompletan tekst Manifesta može se naći na adresi <http://emoglen.law.columbia.edu/publications/dcm.html>)

⁸ Nešto više o dotCommunist Manifestu može se pročitati u članku "Komunizam u virtualnom svijetu", objavljenom u našoj knjizi "Slobodni softver i filozofija slobode - Dostignuća, problemi, perspektive" - vidi natuknicu (10). Na isti se dokument pozivaju i neki drugi tekstovi iz iste knjige.

SLOBODNA EKONOMIJA ILI EKONOMIJA SLOBODNIH DOBARA

(DRUGI DIO)

U prvom dijelu teksta o "slobodnoj ekonomiji" napisanom početkom prošle godine⁹ izložili smo određene ideje i činjenice vezane uz ovu ekonomsku koncepciju, te postavili pitanje o načinima na koje bi ona mogla, barem nekim svojim dijelom, zaživjeti u praksi. Taj je tekst inače bio napisan kao poticaj za raspravu o ovoj temi, odnosno kao uvodni prilog za televizijsku emisiju (u okviru jednog popularnog serijala HTV-a), u kojoj bi nekoliko značajnijih ekonomskih analitičara prokomentiralo ove ideje i razmotrilo mogućnosti njihove realizacije. Nažalost, prijedlog za emisiju u takvoj formi nije bio prihvaćen, a sama se rasprava nije mogla upriličiti ni na neki drugi način.

Premda moramo priznati da dovoljno dobro ne poznajemo naše društvene i ekonomske realnosti kako bismo mogli suditi o tome jesu li promjene do kojih bi doveo pokušaj implementacije ovoga koncepta već i na nekoj "mikrorazini" ostvarive ili ne, a niti procjenjivati spremnost društva, odnosno određenih društvenih skupina da prihvate novosti ove vrste ili da se barem upoznaju s postavkama na kojima se ova ekonomska koncepcija temelji, čini nam se ipak potrebnim da kao dopunu prethodnog teksta iznesemo neka stajališta koja bi se po našem mišljenju vjerojatno iskristalizirala kroz predloženu raspravu. Također nam se čini kako se u ove skoro dvije godine od nastanka prvog dijela našega članka na vidjelo izašli još neki pokazatelji i razjasnile se određene okolnosti koje je bitno spomenuti pri razmatranju teme slobodne ekonomije, pa smo odlučili napisati nastavak spomenutog teksta kojim bi se ta tema na određeni način "zaokružila".

Za ovo pisanje dodatno nas je motivirala i aktualna situacija u našoj zemlji - gdje nezaposlenost svakim danom obara rekorde, gdje je brutto domaći proizvod je već mjesecima i godinama u padu, gdje se nastavlja privatizacijska pljačka preostalih javnih resursa, gdje poljoprivrednici blokiraju prometnice zbog mizernih otkupnih cijena svojih proizvoda, gdje je cijeli javni sektor praktički u tihom štrajku, a neki njegovi dijelovi prelaze i u onaj "otvoreni", gdje se ljudima uskraćuju osnovna socijalna i ljudska prava, a opće osiromašenje i nezadovoljstvo naroda prijete velikim socijalnim potresima, gdje, na koncu, državna vlast represivnim mjerama pokušava održati kakav-takav društveni mir i spriječiti tj. odgoditi ekonomski kolaps. Mogu li ideje slobodne ekonomije pomoći da se nešto u tom smislu počne mijenjati na bolje ili barem dati ljudima stanovitu nadu da postoji "svjetlo na kraju tunela"? Zna li itko odgovor na ovo pitanje, nije nam poznato, ali da se mogu iznijeti određeni argumenti tome u prilog, u to nema sumnje. Nažalost, postoje i argumenti protiv.

No, krenimo redom. Kao prvo, treba reći da je "slobodna ekonomija", u obliku u kojem postoji danas, i u globalnim razmjerima, a pogotovo ovim našim, jedna prilično marginalna (i marginalizirana) pojava koja zasad ne uspijeva osigurati pretpostavke za neke bitnije pomake na bolje. U prethodnom tekstu već smo naglasili kako je pojam slobodne ekonomije danas vezan uglavnom uz primjenu slobodnih informatičkih tehnologija, slobodni pristup određenim informacijama, najviše preko interneta (Wikipedija, blogovi i sl.), te slobodne umjetničke i kulturne sadržaje, kojima se također u velikoj mjeri pristupa preko interneta. Treba konstatirati da o širenju "područja" slobodne ekonomije, o kojemu smo također govorili, u današnjem trenutku gotovo da i ne može biti riječi, dok se na područjima na kojima je ona dosada dobro uspijevala, primjećuje stanovito "zasićenje". Lijepe nade koje smo gajili sve do pred koju godinu, o tome kako će uspjeh ideja slobode tj. "oslobađanja" na području informatičkih tehnologija dovesti do njezine ubrzane ekspanzije na mnoga druga područja, pokazale su se (barem zasad) prilično neutemeljenima. Ako je negdje do toga i došlo, rezultati su ispali prilično "mršavi", te se čini da takav proces ide znatno teže i sporije nego što smo to mogli pretpostaviti. Razlog je tome i otvorena borba korporativnog sektora protiv ovih ideja, a velik problem predstavljaju i pokušaji da se rezultati "slobodnog razvoja" preuzmu od strane korporacija i iskoriste u komercijalne svrhe, no ovi razlozi nisu jedini. Sigurno je kako se oko promocije i realizacije ovih ideja treba angažirati u mnogo većoj mjeri, nego se to čini danas i da su za ovaj posao potrebne daleko veće i jače snage od ovih kojima momentalno raspolažemo.

Također, nema sumnje da u ovoj priči nedostaju dodatni impulsi iz nekih drugih "smjerova", kojima bi se na primjeren način potakao ovaj već prilično posustali razvoj. Čini se da bi oni pravi poticaji mogli doći na

⁹ Prvi dio teksta objavljen je na portalu Hrvatskog kulturnog vijeća (<http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/i-lj/kremer-zdenko/10791-slobodna-ekonomija.html>) i u časopisu Hrvatski fokus br. 99 i 100. Drugi dio je objavljen na portalu časopisa "Novi Plamen" 11.03.2014.

osnovi uspjeha slobodnih projekata na terenima koji su ključni za gospodarski život društva kakvi su energetika i poljoprivreda. Premda ovakva očekivanja mogu izgledati prilično nerealnima (s obzirom na uvjete i okolnosti poslovanja ovih gospodarskih sektora), treba reći kako i ovdje postoje određene niše koje se po "oficijelnoj logici" smatraju marginalnim ili manje bitnim, na kojima bi "slobodni razvoj" vjerojatno mogao postići znatnije uspjehe, a koje bi na taj način mogle pridobiti mnogo veće značenje nego ga imaju danas.

Još jedan poticaj, koji zapravo predstavlja vjerojatno i najbitniji preduvjet da bi se ovakvi razvojni planovi počeli realizirati u praksi, trebao bi doći s područja znanosti. Radi se zapravo o intenziviranju procesa "oslobađanja" djelatnosti znanstveno-tehnoloških istraživanja, odnosno stvaranja "slobodne znanosti", čiji su rezultati - gdje prvenstveno mislimo na konkretne znanstvene i tehničke projekte - "slobodni" tj. "otvoreni", što znači da se tretiraju kao "javno dobro", tako da svatko zainteresiran može njima slobodno raspolagati. Takvi bi projekti, osim što su dostupni najširoj javnosti (preko interneta), trebali biti i dovoljno dobro dokumentirani, tj. priređeni i prezentirani tako da ih je na što lakši način moguće razumjeti i implementirati (i to uz što manja "ulaganja" bilo koje vrste), a trebalo bi osigurati i primjerene mogućnosti komunikacije svih onih koji s određenim projektom imaju neke veze - bilo da su za njega zainteresirani, bilo da su učestvovali u njegovom stvaranju. Netko nedovoljno upućen sad bi možda rekao da je to praksa i današnje oficijelne znanosti, dakle da su znanstveni rezultati i inače dostupni svima (s tim da je možda potrebno uložiti određeni napor da bi se do njih došlo), no treba naglasiti kako se to se odnosi samo na onu bazičnu, fundamentalnu znanost - koja i sama biva na razne načine "privatizirana", pogotovo u ovo novije doba kroz proces "privatizacije obrazovanja", a i s obzirom na cijene znanstvenih časopisa i knjiga, ograničenja na pristup njihovom sadržaju, s obzirom na nepostojeće ili posve nedostatnu "javnu djelatnost" današnjih znanstvenika i sl. - dok gotovo sve ostale (konkretnije) rezultate već vrlo dugo vremena prisvajaju oni koji financiraju odgovarajuća istraživanja - vojska, korporacije, razni interesni lobiji i sl. - o čemu smo već pisali i u prvom dijelu ovoga teksta (uz priču o nastanku i razvoju "tehnoloških korporacija", a i na nekim drugim mjestima)¹⁰. Nažalost, treba konstatirati kako se i u ovoj sferi bilježe regresivna tendencije, tako da umjesto trenda "oslobađanja" područja, recimo to uvjetno, "primjenjene znanosti", imamo zapravo trend "pokoravanja" onih još uvijek slobodnih "teritorija" (kojih je do danas ostalo vrlo malo).

O raznovrsnim efektima koje može imati ova vrsta "oslobađanja" također smo već govorili. Ovdje bi možda bilo korisno napomenuti kako se ti efekti ne vide samo na području razvoja slobodnog softvera, nego da vjerojatno još i bolji primjer ovakvoga razvoja (i to s područja "materijalne proizvodnje", a koji se, što je još zanimljivije i instruktivnije, odvijao unutar korporativnog sektora) predstavlja slučaj slavnog IBM-ovog PC-ja čije su specifikacije, ubrzo nakon njegovog nastanka 1981. postale "otvorene" i dostupne javnosti. Rezultat te okolnosti je poznat - "Istočnoazijski tigrovi" su počeli štancati PC hardver čija je cijena drastično pala (a potreban, najvećim dijelom Microsoftov softver, u svim se siromašnijim tj. manje razvijenim zemljama uglavnom piratizirao), tako da je popularnost PC-jeva od druge polovice osamdesetih rasla tempom koji je izgleda bez presedana u našoj tehnološkoj povijesti - u desetak-petnaestak godina praktički informatiziran cijeli civilizirani svijet.¹¹ I u tome je razdoblju (u tih destljeće ili dva) kompjuter je od "svjetskog čuda", "mitološke naprave koja radi nevjerovatne stvari" postao uobičajena stvarčica, "kućanski aparat" koji predstavlja neizostavni element našeg životnog okruženja. O tome kakav je to bio preokret kad je (u to doba) "nezamislivo moćan stroj" odjednom je postao dostupan za relativno malen novac,¹² te u kojoj je mjeri eksponencijalni razvoj i širenje računalne tehnologije utjecao na promjene u životu društva i svakog

10 Vidi članak pod naslovom "Slobodni softver, slobodne informacije, slobodna znanost ili O perspektivama naseg znanstveno-tehnološkog napretka" koji se nalazi u knjizi "Slobodni softver i filozofija slobode - Dostignuća, problemi, perspektive" (knjiga se isto može naći na web stranicama Udruge SINBAD) i članak "O otocima u suvremenoj znanosti" (objavljen u časopisu "Zarez" br. 353).

11 PC-jevi su "pomeli" svu kokurenciju na području "ozbiljnijih" osobnih računala, od koje su "preživjeli" samo neki APPLEOVI modeli (premda višestruko skuplji). Inače, ovaj razvoj se ne može uspoređivati sa današnjim boomom na području kojekakvih "gadgeta" i drugih elektroničkih koještarija, jer su kompjuteri ipak pridonijeli rješavanju realnih problema, dok ove modernije naprave (dakako ne sve) uglavnom pridonose njihovom stvaranju.

12 Zanimljivo je primjetiti kako su dijelovi starijih modela PC-ja danas izvanredno su jeftini, kao i kompletne konfiguracije, premda su i one sasvim dobrih performansi i mogu se normalno koristiti u svim uobičajenim primjenama - od "neprofesionalnih" pa sve do onih "najprofesionalnijih" - autor ovoga teksta se, primjerice, svakodnevno se služi konfiguracijom starom ravno 10 godina, a u funkciju ima i neke stare petnaestak ili čak više. Cijena takvog (posve funkcionalnog) hardvera na tržištu vrlo je blizu iznosu od nula kuna, pa gotovo da se može smatrati "nultom graničnom cijenom".

pojedince, najviše su svjesne generacije koje su sedamdesetih ili osamdesetih godina bile u kontaktu s raznim ili PDP-ovima ili VAX-ovima, čije su se veličine memorije mjerile desecima kilobajta. Danas, s određene vremenske distance, možemo konstatirati kako je ovakav razvoj, usprkos tome što ima i mnoge svoje negativne strane, uvelike unaprijedio i gospodarski život naše civilizacije i život svakog pojedinca osobito u smislu jednostavnije i efikasnije komunikacije i dostupnosti potrebnih informacija, da ne govorimo o raznim "tehničkim" novinama i unaprijeđenjima koji se ne mogu ni nabrojati.

Zamislimo samo kako bi to bilo kad ova priča o IBM-ovom PC-u ne bi bila nešto vrlo neuobičajeno i kad bi se znanstveni i tehnološki potencijali naše civilizacije, koji bi mogli dovesti do sličnog napretka i na raznim drugim područjima, koristili u značajnijoj mjeri. A ovaj naš današnji "razvojni zastoj" (o kojemu se može govoriti vrlo utemeljeno, premda propagandna mašinerija neprekidno razgllašava kako "ogromnim koracima hitamo naprijed") rezultira u pojedinim slučajevima i drastičnim posljedicama (koje ta ista propagandna mašinerija ne želi registrirati, pa ih ljudi slabo primjećuju ili ne primjećuju uopće). Primjerice, velika je šteta ili bolje rečeno strašan je moralni propust današnjeg ljudskog naraštaja što se ne poduzimaju i oni sasvim ostvarivi koraci kojima bi se pružila konkretna pomoć onima koji pomoć najviše trebaju - recimo siromašnima, nemoćnima, bolesnima, koja bi bila i nešto više od ove današnje bijedne "socijale" koja i tako pomalo iščezava. Lijep primjer ovakvog "grijeha propustom" predstavlja slučaj farmaceutske industrije koja zarađuje ogroman novac isključivo zbog okolnosti svoga monopola na proizvodnju lijekova, tj. zbog toga što su tehnološki postupci za njihovu proizvodnju "zaštićeni" i što se drže skrivenim od očiju javnosti. Nejasno je zašto društvo (odnosno onaj tzv. "nevladin sektor") glasno i jasno ne postavlja zahtjev da se na odgovarajući način omogući da tehnološki postupci pripreme lijekova, za početak onih "generičkih", a kasnije i svih drugih, postanu javno dobro, tako da svatko zainteresiran može organizirati proizvodnju ove vrste - a najbolje bi bilo da to učini sama država tj. neka državna ili društvena institucija, tako da se uz relativno male proizvodne troškove (jer su ovi troškovi neusporedivi prema cijenama lijekova na tržištu), može podmiriti velik ili najveći dio potreba stanovništva. Nema sumnje da bi se na taj način, kroz neprofitnu, odnosno budžetski poticanu proizvodnju lijekova riješio znatan dio problema u zdravstvu, pa možda i omogućilo da osim lijekova i zdravstvena zaštita (barem ona osnovna) bude besplatna i dostupna svima. A ovako smo u prilici već godinama slušati priče o ogromnim dugovima našeg zdravstvenog sustava, nemogućnosti nabave potrebnih lijekova i opreme zbog nedostatka novca, kresanju socijalnih izdataka (na uštrb onih najugroženijih) itd.

Ovu opasku o lijekovima i socijalnoj politici ovdje smo naveli zbog njezine veze s jednom drugom temom koja je u priči o slobodnoj ekonomiji od vrlo velike važnosti. Naime, napomenuli smo već u prethodnom dijelu ovoga teksta kako je za uspjeh ove ekonomske koncepcije potreban relativno visoki stupanj tehnološkog razvoja koji omogućava odvijanje procesa "oslobođenja ljudskog rada", što je uvjet koji je danas već dostignut ili ga upravo dostižemo. Međutim, još jedan uvjet koji je možda nešto teže dostižan, jest potrebna razina ljudske svijesti i uopće jedna povoljna "društvena klima" koja potiče čovjekov altruizam, velikodušnost, požrtvovnost, brigu za zajedničke interese, a također pogoduje svakoj vrsti kreativnosti, inventivnog rada i svih drugih nastojanja oko ljudskog napretka i općeg dobra. Nema sumnje da životno okružje u kome se osjeća sve veća humanizacija društvenih odnosa i u kojemu su među ljudima i tzv. "društvenim slojevima" uspostavljena jedna primjerena razina komunikacije i suradnje¹³ pruža i veće mogućnosti i bolju motivaciju za rad na slobodnim projektima, te dalje širenje "područja slobode" u i gospodarskoj i u svim drugim "sferama života". Ovdje zapravo uočavamo mehanizam povratne sprege, unutar kojega uspostava boljih međuljudskih odnosa i humanije klime u društvu potiče razvoj slobodne ekonomije, što je jedna posve očigledna empirijska činjenica, dok razvoj slobodne ekonomije pomaže uspostavi humanijih odnosa među ljudima i stvaranju povoljnije "društvene klime", što se također nije teško registrirati.

Ova "povratna sprema" još je jedan dodatni argument za ono što smo već mnogo puta isticali u drugim tekstovima, a što je jasno i samo po sebi, premda se često zaboravlja - da se problem slobodne ekonomije ne može promatrati izdvojeno i/ili jednostrano, samo sa stajališta ekonomske koristi ili doprinosa našem tehničkom napretku. Nužnosti da se ovaj problem postavi na vrlo široku "osnovu", potpuno su bili svjesni Richard Stallman i neki njegovi sljedbenici već pred tridesetak godina, zbog čega su se i upustili u posao oko zasnivanja i razrade GNU-filozofije, odnosno, nazovimo to tako, "filozofije slobode na softverskom području", što možemo smatrati polazištem u izgradnji teorijskih osnova koncepta slobodne ekonomije (ovdje su zapravo sadržane one osnovne zamisli koje danas pokušavamo primijeniti i na druga područja u

13 Posve suprotno nego je to slučaj kod nas gdje se, primjerice, za pripadnike naše "političke kaste" ne zna ni što misle, niti zašto rade to što rade, nego se to tek može naslutiti iz njihovih javnih nastupa pri kojima redovno uspijevaju kompromitirati i sebe i institucije koje predstavljaju.

sferi gospodarstva). No čini se da ova svijest nekako slabo "sazrijeva" u zainteresiranim intelektualnim krugovima, a da ove ideje i inače ne nalaze na "povoljno tlo", pa možemo ustvrditi kako usprkos brojnim naporima, u smjeru izgradnje određenih "teorijskih osnova" slobodne ekonomije, niti ona "idejna" strana ove priče, još uvijek nije "zaokružena" na prikladan način.¹⁴ Stvari koje se tiču njezinog razvoja i promocije, posebno u smislu jače prisutnosti u najširoj javnosti tj. medijima, stoje još lošije, pa u tim nastojanjima treba učiniti još zaista vrlo mnogo, posebice ovdje u Hrvatskoj. Jedan od razloga zašto je tomu tako, svakako je i činjenica što su oni koji rade na konkretnim projektima, "tehničari", odnosno "hakeri" (koji bi termin trebalo shvaćati u širem smislu, ne samo vezano uz područje razvoja slobodnog softvera, nego i uz ostala područja "slobodnog razvoja"), ali i organizacije koje se bave promoviranjem slobodnog softvera i drugih slobodnih projekata, uglavnom ograničeni na svoja uskostručna područja i najčešće nedovoljno svjesni širih (društvenih) reperkusija svoga rada - obično je problem što se nema ni vremena ni volje posvetiti dovoljno pažnje ovim stvarima. S druge strane "novi revolucionarni filozofi", odnosno ideolozi (žičekovskog tipa), koji se više ili manje direktno bave "širim aspektima" ove problematike i koji deklarativno zastupaju "napredne stavove", nemaju prema svemu sudeći pravi uvid u cijelu ovu priču, a izgleda da joj ni ne pridaju primjerenu pažnju, jer se, kako vidimo, kao i drugi "filozofski industrijalci", počesto daleko više bave svojom vlastitom promocijom, svojim knjigama, javnim nastupima i uopće svojom potrebom da se "svide" publici ovoga ili onoga tipa (a i inače se njihova "životna pozicija i poza" teško uklapaju u okruženje ove vrste), pa onda i njihovo "filozofiranje" po ovim pitanjima ispada prilično neuvjerljivo. Isto kao što je neuvjerljivo i njihovo "idejno pabirčenje", pri kojemu, recimo, na gospodarskom području otvoreno napadaju liberalističke ideje, dok na nekim drugim područjima (recimo onom koje se tiče obiteljskih odnosa) iskazuju vrlo liberalne stavove.

Posebno je šteta što se ovi humanisti malo ozbiljnije ne prihvate analize etičkih aspekata ove problematike koji su recimo u Stallmanovim razmatranjima, skicirani dosta grubo - no to i tako nije posao jednog vrhunskog programera. A još bi važnije bilo utemeljiti svojevrstu "etiku haktivizma" koja zasad nije ni u povojima - bilo je, doduše stanovitih nastojanja u ovome pravcu, no oni su se pokazali nedovoljno uspjelima ili posve promašenima. Pritom bi trebalo voditi računa da haktivistička djelatnost gubi svoj smisao ako se ne zasniva na čvrstim moralnim stavovima i etici utemeljenoj na metafizičkim kategorijama, jer jedino ovi temelji mogu izdržati pritisak životnih realnosti, koji je sa zemljom savnio već tolike ideološke i filozofske građevine, koje se proteklih desetljeća i stoljeća pokušavalo podići na nekim drugim osnovama. S tim u vezi posebno treba istaći okolnost da jedna velika i moćna zajednica kakva je Katolička Crkva pod vodstvom novoga Pape Franje danas preispituje prioritete svoga djelovanja i očito usmjerava svoj fokus na pitanja borbe protiv (neo)liberalističkih zastranjenja, tako da se sa ove strane može računati na stanovitu potporu i savezništvo.

Ovdje je također bitno upozoriti na zanimljivu i za neke vrlo misterioznu korelaciju po kojoj etički stav vezan uz motive naših kreativnih napora tj. istraživanja stoji u uskoj vezi s "plodovima" koje rezultati tih napora (istraživanja) - nova teorijska otkrića i nove tehnologije - donose društvu. Lijep je primjer za to "napredak" na području farmaceutike koji u velikoj mjeri rezultira "medikamentalizacijom" zapadnjačke civilizacije i trovanjem ljudi lijekovima, što sve proizlazi iz motivacije koja nije onakva kakva bi trebala biti - jer se tu ne radi o potrebi da se pomogne ljudima, nego o potrebi da stanoviti pojedinci zarade ogroman novac. Primjer je također i spomenuti razvoj na području informatičkih tehnologija, gdje razne su "krive motivacije" (zbog kojih je sav taj razvoj ipak bio daleko od toga da se bazira na principima "slobode" i "otvorenosti", usprkos i slobodnom softveru i PC-ju) dovele do mnogih zloupotreba tih tehnologija, od pojave ovisnosti o internetu, kompjutorskim igrama ili pornografiji što već predstavlja ozbiljan javnozdravstveni problem, pa sve do priče koju nam je ispričao Snowden - premda je i ranije bilo jasno da se informatičke tehnologije razvijaju primarno radi uspostave što efikasnijeg sustava kontrole nad društvom.

Ovakva "kriva motivacija", koja proizlazi iz podređenosti našega razvoja interesima stanovitih centara moći, a ne (optimalnim) interesima društva u cjelini i sljedstvene stranputice našeg ekonomskog i znanstveno-tehnološkog razvoja, očito su uzrok mnogobrojnih negativnih tendencija koje bilježimo u današnjem svijetu. Ovi negativni efekti tim više dolaze do izražaja jer ih multiplicira još jedan mehanizam povratne sprege

¹⁴ Premda smo u prvom dijelu ovoga teksta radi o "mrežnom" sustavu koji se gradi spontano, kao rezultat inicijative velikog broja zainteresiranih pojedinaca i skupina, pa da neka cjelovita i zaokružena teorijska shema nije ni potrebna (a ni moguća), nužno je postaviti određene idejne i organizacijske okvire ove ekonomske koncepcije, te naznačiti smjernice njezinog razvoja. Prvi poticaj za ovaj rad dao je Richard Stallman još 1984. svojim GNU Manifestom, no pošto ovaj dokument kao i drugi teorijski spisi Stallmana i njegovih sljedbenika odnose uglavnom na područje razvoja i implementacije tj. propagiranja slobodnog softvera, jasno je da su ovdje potrebna znatna poopćenja.

kojega zamjećujemo u ovoj priči - radi se o tome da krivi idejni tj. ideološki motivi dovode do krivih tehnoloških motiva i obratno, pa onda "krive tehnologije" (koje se mogu preciznije okarakterizirati pojmovima "prljave", "opasne", "zaluđujuće", "suvišne" i sl.), dovode do naših razvojnih stranputica, a naše razvojne stranputice stvaraju "krive tehnologije" (detaljnija analiza ovoga odnosa vodila bi nas do problematike vezane uz ideologiju i filozofiju tehnike/tehnologije, no to je već jedna posebna tema koja izlazi izvan okvira ovoga članka). Čini se da upravo iz ovakvoga međudjelovanja sa "rezonantnim efektima" proizlaze tako razorna djelovanja koja ovaj razvoj prate - a koja su, usput budi rečeno, sasvim neočekivana - tko je i pred dva-tri desetljeća mogao i sanjati da će nas naša znanstveno-tehnološka stremljenja dovesti ovdje gdje smo sada. Što su njihovi rezultati - to svi znamo, i na svojoj koži osjećamo - ekonomska depresija na globalnom nivou, izostajanje "realnog progressa" i značajna "socijalna regresija" zapadnjačke civilizacije, borbe za preostale resurse naše planete, razne ratne prijetnje i pohodi, klimatske promjene i ekološki problemi koji ozbiljno ugrožavaju ljudsku civilizaciju, pa i sam opstanak ljudi na Zemlji. S obzirom na ovakav kontekst, treba naglasiti da se u motivaciji, odnosno etičnosti kao pretpostavci na kojoj se temelje naši planovi i projekti (odnosno na kojima bi se oni morali temeljiti, jer ova etičnost dakako nije apriorno dana kategorija, već nešto o čemu stalno treba voditi računa) krije snaga slobodne ekonomije, koja će, u to smo uvjereni, prije ili kasnije izaći na vidjelo u punoj svojoj mjeri. U tom smislu slobodnu ekonomiju treba smatrati, kako smo naglasili i u prvom dijelu ovoga teksta, (i) instrumentom suprotstavljanja svim ovim negativnim tendencijama, odnosno dominaciji neoliberalnog ekonomskog sustava i uopće neoliberalističke ideologije koja u najvećoj mjeri oblikuje društvene odnose i utječe na život pojedinca u suvremenom svijetu, a kroz koju se sve te negativnosti generiraju i umnažaju, te načinom stvaranja "slobodnih teritorija" (u prenesenom, ali i u doslovnom smislu) na kojima utjecaja demonskih silnica neoliberalne ideologije neće biti ili će taj utjecaj biti sveden na minimum.

Da bismo ilustrirali neke konkretne mogućnosti i perspektive slobodne ekonomije, sada ćemo pokušati skicirati određene smjernice slobodnog razvoja i "oslobađanja" u upravo naznačenom smislu na području poljoprivrede i energetike koja smo spominjali na početku. Reći ćemo najprije zbog čega uzimamo baš područje poljoprivrede. Ovdje prvo treba primjetiti kako tradicionalno selo, koje u mnogim krajevima svijeta, pa i u nas, još nije izumrlo, predstavlja značajan "neokupirani teritorij" na kojemu se još uvijek može ostvariti kakva-takva neovisnost od "teledirigiranog sustava vladanja" nad ljudima. Istina, ta je neovisnost u velikoj mjeri narušena naporima oko industrijalizacije poljoprivrede koja se i kod nas, a i inače, odvija nesmiljenim tempom, pretvarajući ovu djelatnost u neku vrstu "industrijske proizvodnje pod vedrim nebom" (što se zasigurno ne događa "samo po sebi" već se radi o ciljanim mjerama, vladinim i inim), no u ovakvo stanje može u nekim okolnostima predstavljati prije prednost nego nedostatak. Stvar je u tome da se zbog ovoga "tranzicijskog procesa" sva proturječja današnjeg neoliberalizma upravo na području poljoprivrede ili možda bolje rečeno u slučaju "sela" tj. svega onoga to je vezano uz ovaj pojam, iskazuju u svom najzaoštrenijem obliku, pa takva "presija" lako može izazvati suprotstavljanje, a možda navesti ljude i na neke aktivnije oblike borbe.

S tim u vezi treba reći kako je posve očigledno da gotovo svaka poljoprivredna proizvodnja, u bilo kojem obliku, u današnje doba postala neodrživa, bilo s obzirom na kvalitetu proizvodnje, bilo s obzirom njezine ekološke standarde, bilo s obzirom na razne ekonomske faktore i učinke, odnosno zaradu, bilo s obzirom na razne druge okolnosti. Primjerice, već je iz prosvjeda hrvatskih poljoprivrednika koji se ponavljaju praktički svake godine, odnosno njihovog sukoba s resornim ministarstvom koji stalno tinja, jasno da se ovaj postojeći sustav "individualne poljoprivrede", baziran na obiteljskom gospodarstvima ne može nositi s onim "korporativnim", nego preživljava (ako uopće preživljava), samo zahvaljujući raznim subvencijama i potporama (poticaji), a to je tako ne samo u Hrvatskoj, nego i drugdje u Evropi tj. Evropskoj uniji, a i šire, gdje su još i veće potpore i subvencije također uobičajeni i nužni. Korporativni pak sustav poljoprivredne proizvodnje, koji u sebi obično uključuje preradu i distribuciju (prodaju) prehrambenih proizvoda, neodrživ je, ali i neprihvatljiv, zbog mnogobrojnih socijalnih, ekoloških, javnozdravstvenih, a na koncu i etičkih razloga¹⁵ - jer se ovdje radi o jednom izrabljivačkom i agresivnom sustavu (i prema prirodi i prema društvu) koji donosi puno više štete nego koristi. O štetama koje "industrijalizacija poljoprivrede" prisutna u oba "sektora" i korporativnom i individualnom, nanosi ekosustavu, pogotovo ako se u obzir uzme priča o GMO-u da se i ne govori.

Iz svega ovog upravo navedenog očito je kako je potrebno uvesti mnoge alternativne modele i metode u proizvodnji hrane, odnosno organizaciji poljoprivredne proizvodnje koji bi bili primjereni potrebama društva, a istodobno usklađeni sa zahtjevima vezanim uz zaštitu prirode te opstanak i razvoj ruralnih

15 To što se i korporativni sektor u poljoprivredi također subvencionira (bar u nas), posebna je priča u koju ne možemo ulaziti - možemo samo svim nabrojanim razlozima pribrojiti i one ekonomske.

zajednica. Ovdje ne možemo ulaziti u neke velike detalje toga problema, no treba reći da bi prema svemu sudeći, u uvjetima koje imamo danas, ova nastojanja primarno trebala biti usmjerena na osiguranje što veće neovisnosti poljoprivrednog gospodarstva, a i ruralne zajednice (sela) o "vanjskim faktorima" - radi se o energetske neovisnosti, neovisnosti o drugim "materijalnim inputima" (repromaterijal, poljoprivredna tehnika, usluge održavanja i sl.), te neovisnosti od korporativnog sustava prerade i distribucije. Međutim, pravi problem ostvarenja ovakve neovisnosti ne leži u tome što ne postoje "realne mogućnosti" i sredstva za njezinu uspostavu, već u tome što se to protivi interesu onih koji (stvarno) upravljaju gospodarskim i uopće društvenim zbivanjima, usmjeravajući pritom po vlastitoj volji tokove našeg tehnološkog razvoja, pa i onoga na području agrara - slikovito možemo reći kako "glavni igrači" jednostavno ne žele "pustiti ribu iz mreže". No upravo na primjeru sela, kako rekosmo, postoje značajne šanse da im "riba pobjegne", pa bi očito bilo od velike koristi kad bi se pokrenuli slobodni projekti usmjereni na rješavanje problema ove vrste - primjerice projekti ekološkog ili biodinamičkog uzgoja poljoprivrednih kultura (koji pretpostavljaju upotrebu "vlastitog repromaterijala" i isključuju upotrebu bilo kakvih kemijskih sredstava), projekti iskorištavanja bioplina i otpadne biljne mase, projekti razvoja novih (robotiziranih) strojeva koji bi se koristili u obradi zemlje (koji bi vjerojatno mogli koristiti i sunčevu energiju, s obzirom da u ekološkoj i biodinamičkoj proizvodnji nisu potrebni strojevi velike snage kakvi se koriste u industrijskoj poljoprivredi) i sl. Nema sumnje da bi uspjeh ovih projekata doveo do, u ovim uvjetima prijeko potrebne tehnološke revolucije u poljoprivredi, možda ravne onoj koju je izazvalo uvođenje mehanizacije (traktora, kombajna) i uređenje zemljišta, ali i do svojevrsne socijalne revolucije posebno u seoskim sredinama. Dakako taj bi uspjeh predstavljao i značajan poticaj za jačanje slobodnih ekonomskih tokova u društvu, posebice novog "slobodnog" sustava distribucije dobara, a zasigurno i novih modaliteta u odnosima urbanog i ruralnog stanovništva.¹⁶ Također, ovaj bi pristup možda u značajnoj mjeri utjecao na društvenu koheziju, s obzirom da bi upućivao na puno složenije oblike suradnje pripadnika lokalne i šire zajednice (recimo pri konstruiranju i održavanju spomenutih strojeva i uređaja - jer bi praksa samogradnje i suradnje pri usavršavanju projekata i inače trebala postati jedan od osnovnih principa slobodne ekonomije¹⁷ - kao što je to slučaj na području razvoja slobodnog softvera).

Što se pak tiče slobodnog razvoja na području energetike, stvari su izgleda još znatno složenije, i s obzirom na razvojne perspektive, i s obzirom na okvire u kojima ova djelatnost funkcionira (a recimo i na nekakav aktualni "revolucionarni potencijal" koji je na tom području izgleda znatno manji od onoga na području agrara). Istina, neko uistinu značajno dostignuće na ovom polju - stvaranje efikasnog i prikladnog izvora slobodne energije - zacijelo bi bilo presudno za uspjeh koncepta slobodne ekonomije, jer bi u relativno kratkom roku omogućio ostvarenje principa "nulte granične cijene" za energiju, što bi onda utjecalo na cijene svih ostalih dobara i vjerojatno omogućio rušenje postojećeg ekonomskog sustava i uopće, cjelokupnog "sustava vladanja" - no ti nam se ciljevi čine puno teže dostižnima. Dakako, neki su manji pomaci koji se odnose na iskorištavanje alternativnih izvora i razne vrste ušteda, što smo spominjali i u prethodnoj priči, danas mogući, a već se i poduzimaju, no to je očito veoma nesrazmjerno globalnim potrebama, za koje je nužan neki znatno izdašniji izvor slobodne energije. Netko će se možda nadati da će takvo što stvoriti naša "svemoćna oficijelna znanost", ona akademska, a možda čak i ona korporativna, no teško je vjerovati da bi se takav sustav, kad bi i bio stvoren, zaista i koristio za opće dobro, barem ne u nekom doglednom vremenu, tako da od njega ne bi bilo neke velike koristi, pogotovo ne za razvoj slobodne ekonomije. Uostalom razni naftni i energetske lobiji, kao i drugi, već spominjani, "krugovi" koji stvarno upravljaju društvenim zbivanjima, pa i onima na području znanstveno-tehnološkog razvoja, sigurno su potpuno svjesni posljedica koje bi dostupnost i korištenje "slobodne energije" imalo po njihove vlastite interese i društveni status, i nema sumnje da oni sami u najvećoj mjeri određuju tempo i tajminge razvoja u energetici, posebice "oficijelnog" razvoja "free energy" sustava (ako toga uopće ima).

Čini se da bi u ovakvim uvjetima prikladno bilo najprije pronaći određene "niše" na kojima se postojećim

16 Vjerojatno bi bilo moguće uspostaviti sustav "razmjene dobara", recimo na relaciji selo-grad, koji bi funkcionirao izvan postojećeg financijskog sustava i uobičajenih "tokova kapitala" tj. izvan "tržišnog matrixa", no princip "nulte granične cijene" teško da bi mogao biti realiziran, barem ne u nekoj početnoj fazi razvoja. Međutim, ovakav jedan poticaj slobodnom razvoju i slobodnoj ekonomiji, sigurno bi ga omogućio u nekom širem kontekstu koji uključuje i dimenziju vremena.

17 Ovdje se pretpostavljaju znatna unaprijeđenja na području proizvodnih procesa, razvijenost obrtništva i određeni stupanj tehničke kulture stanovništva. U nekoj kasnijoj fazi vjerojatno bi se mogla organizirati i slobodna proizvodnja standardiziranih "elemenata" od kojih bi se relativno jednostavno mogli slagati uređaji i strojevi (roboti) raznih vrsta, što bi znatno pojednostavnilo stvari. No ono što se ovdje pokazuje najvažnijim jest inicirati i provesti preobrazbu ovog današnjeg potrošačkog društva u ono stvaralačko.

alternativnim tj. "free energy" izvorima mogu postići značajniji pozitivni efekti - kakva je primjerice seosko gospodarstvo spomenuto ranije, i zatim se posvetiti radu na slobodnim projektima kojima bi se ti postojeći alternativni izvori usavršavali tako da budu što efikasniji, a istovremeno prikladni za samogradnju uz mala ulaganja. Za neke značajnije proboje na području (slobodnog razvoja) "free energy sustava" očito su potrebni vrlo veliki istraživački naponi, dakle veliki ljudski i materijalni resursi, i njih treba postupno stvarati. Dakako, značajni takvi resursi potrebni su i za sve druge slobodne projekte. Ljudski resursi se doduše djelomice stvaraju i sami, jer u uvjetima krize kakva danas vlada u svjetskoj ekonomiji, a koja je dovela do drastičnih stopa nezaposlenosti posvuda u svijetu, iz "službenog svijeta rada" bivaju isključeni i brojni stručnjaci, s raznih područja, koji bi mogli dati svoj značajan doprinos na raznim slobodnim projektima. Što se tiče drugih resursa, to pitanje ostaje otvoreno.

Inače, u vezi sa spomenutom krizom i sljedstvenom nezaposlenošću, treba primjetiti kako se ovdje radi o jednom normalnom procesu koji je u nenormalnim uvjetima (u nenormalno tj. neprikladno uređenoj zajednici) postao problem - naime znanstveno-tehnološki napredak tj. automatizacija i robotizacija proizvodnje sve više oslobađa ljude prisile cjelodnevnog radnog angažmana radi ostvarenje svojih osnovnih životnih potreba, pa je pojava "slobodnih ljudskih resursa" nešto što je normalno za očekivati. No problem je ovog današnjeg sustava upravljanja društvom (u prvom redu moralni) leži u tome što se ovaj potencijal tretira kao "ljudski višak", pa umjesto da se ti ljudi prikladno usmjeravaju i pripremaju za obavljanje potrebnih poslova (kojih ima more), ostavlja ih se "na cesti". Tako nastaje ovaj neoliberalistički apsurd nezaposlenosti - umjesto da budemo sretni što velike društvene potencijale možemo odvojiti za rad na razvojnim projektima i poduhvatima koji će dalje unapređivati život društva, mi smo nesretni što je automatizacija ukinula "radna mjesta".

Sigurno je da slobodni projekti i slobodan razvoj o kojemu je ovdje riječ za ove ljude, i to ne samo za "gotove stručnjake", može predstavljati jednu značajnu priliku, no ti su ljudi često na ovaj ili onaj način "društveno stigmatizirani" i isključeni iz obrazovnih procesa, tako da nemaju ni volje, a ni mogućnosti da u ovim poslovima sudjeluju. S ovim u vezi posebno treba upozoriti na vrlo opasnu, ali i vrlo često u medijima ponavljaju tezu o tzv. "izvrsnosti", koja uvjetima proizvodnje pameti bez duha i duše, kakva se forsira po obrazovnim institucijama našega vremena, lako može rezultirati gomilanjem "izvršnih idiota" s kojima bismo mogli imati (a izgleda da već i imamo) velikih problema. Nema sumnje da obrazovni sustav koji stvara 10% "izvršnih" (potrebnih) i 90% nepotrebnih budala, vodi prema društvenom uređenju kakvo je spominjao Dostojevski u svojoj "Legendi o Velikom Inkvizitoru" - onome sa "miliardama 'sretne dječice' koja ne znaju što je to grijeh i nekoliko desetaka ili stotina hiljada 'mučenika' koji su na sebe primili teret spoznaje dobra i zla".¹⁸ Ili drugim riječima prema socijalnoj distopiji nalik onoj koju je opisao Orwell u "84-toj" - koja bi se možda zaista mogla ostvariti negdje oko 2084. No, ne radi se ovdje samo o obrazovnom sustavu, nego i o onom medijskom, kao i mnogim drugim faktorima i okolnostima koji pridonose stvaranju društvenog nereda i nesreće kakve imamo danas.

Nasuprot onome što se kroz te sustave propagira i nameće, prava je istina kako je za normalan razvoj i napredak ljudske civilizacije, odnosno za poslove koji se mogu nazvati "razvojnima", potrebno svih tih 90% normalnih ljudi koji žive na Planetu Zemlji - i da su svi oni za obavljanje takvih poslova sposobni, jer je svako normalno ljudsko biće kreativno i inventivno i jer se svako na svoj način želi "realizirati" u svom ovozemaljskom životu. A to što se govori samo 10% ili manje "izvršnih", stvar je interesa onih, već više puta pominjanih "krugova", koji sve ostale ljude moraju učiniti budalama (a to se čini uglavnom kroz obrazovne institucije), da bi mogli upravljati društvom po vlastitoj volji.

Prema tome, očito je da u kompleks problema s kojima se suočavamo u pokušajima realizacije "slobodnih znanstvenih istraživanja" tj. "slobodne znanosti" koja bi trebala iznjedriti projekte i unaprijeđenja o kojima je prethodno bilo riječi i tako osigurati pretpostavke za realizaciju koncepta slobodne ekonomije u našoj društvenoj zbilji, spadaju i oni koje generira krivo postavljen i usmjeren obrazovni sustav kojega bez pardona možemo nazvati sustavom indoktrinacija mladih naraštaja. Uz problem "oficijelne znanosti" koja očito ne želi služiti zajedničkim interesima cijele ljudske civilizacije i koja je odavno izdala svoje ideale i ciljeve, problem obrazovanja, a posebice odgoja mladih generacija predstavlja značajnu zapreku na putu našeg napretka. Međutim treba istovremeno naglasiti i kako je pokretanje permanentne znanstveno-tehnološke revolucije,¹⁹ koja se može odvijati samo kroz "otvorenu" tj. "slobodnu" znanost (ovo što imamo

18 Premda bi, kako stvari stoje, bolje bilo govoriti nesretnim budalama i šaćici privilegiranih koji za "dobro i zlo" uopće ne mare.

19 O smislu i ciljevima ove revolucije, te kozmičkim perspektivama čovječanstva nešto smo više rekli u knjizi spomenutoj u natuknici (9) i nekim drugim člancima. S tim u vezi, ovdje bi zgodno bilo čitaoce uputiti na pojam kozmizma, idejnog projekta ili pokreta (utemeljio ga je veliki ruski filozof i vizionar

sada nikako nije znanstveno-tehnološka revolucija, nego je znanstveno-tehnološka kontrarevolucija), danas očito nužnost, bez koje perspektive čovječanstva u vremenima koja dolaze nisu nimalo izgledne.

Svi oni koji su nazočili "rušenju komunizma" u zemljama Istočnog bloka i bivšoj Jugoslaviji mogli su u to doba, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća osjetiti "stanje vakuuma" nastalo nakon što je jedan ideološki sustav nestao u bezdanu prošlog vremena, povukavši sa sobom i značajne djelove naše svagdašnjice. Taj vakuum zatim su ubrzano počeli ispunjavati "vjetrovi sa zapada" i to tempom usporedivim s onim kojim zemljina atmosfera ispunjava vakumiranu posudu. Što su nam sve ti vjetrovi donijeli i koliko smo sami mogli utjecati na "atmosferska gibanja" ove vrste, dobro je poznato. S obzirom na ovo iskustvo i situaciju koju imamo danas, postavlja se pitanje - Kako će se ispuniti vakuum koji će sigurno nastati nakon sloma ovog globaliziranog korporativističkog neoliberalizma (i kao ideologije i kao ekonomsko-političke prakse)? A taj slom je neizbježan i jedino bi ga mogli preduhitriti eventualni ekološki kolaps naše planete ili neka velika prirodna kataklizma koji bi civilizaciju zbrisali sa lica Zemlje. Hoće li taj slom označiti pad u barbarstvo ili u neki novi totalitarizam?

S obzirom na ove okolnosti koncepciju slobodne ekonomije trebalo bi formulirati, kao što smo natuknuli nešto ranije, i u smislu jednog šireg plana za demontažu postojećeg sustava društvenih odnosa. Slobodna ekonomija prema tome ne bi trebala biti samo "ono što bi od današnje ekonomije ostalo kad bi se iz nje eliminirao njezin 'nerealni' dio (onaj dio koji nije utemeljen na istinskim vrijednostima)", što je bila svojevrsna njezina definicija dana u prvom dijelu ovoga teksta, nego i nešto što će potaknuti i provesti ovu eliminaciju. Dakako, najbolje bi bilo kad bismo ovaj monumentalni neoliberalistički "čardak ni na nebu ni na zemlji" mogli razmontirati brzo i s jednostavnim alatom, pa onda njegove sastavne dijelove uredno pohraniti u nekom od muzeja đavoljih podvala. No ova stvar očito neće ići ni lako ni jednostavno, te se možemo samo nadati da tu neće biti potreban eksploziv kojim su se inače obično rušile takve, odavno ispražnjene građevine, koje samo prave smetnju.

Postoji, kao što smo vidjeli, mnogo argumenata za nadu da će koncepcija slobodne ekonomije odigrati primjerenu ulogu u ovim procesima. Usprkos nepovoljnoj situaciji i trendovima koje smo spominjali na početku ovoga teksta, čini se kako s obzirom na aktualne okolnosti i mogućnosti koje nam je donio dosadašnji napredak na ovom polju, ipak možemo očekivati da se vrlo skoro, ili bar u nekom doglednom vremenu, otvori jedna nova faza "slobodnog razvoja", u kojoj će se njegov fokus sa projekata slobodnog softvera i slobodnih informacija ubrzano početi širiti na daleko veće područje, posebice na sferu materijalne proizvodnje. Istina je da ovo što od slobodne ekonomije imamo danas predstavlja tek njezin začetak, njezinu "inicijalnu formu" i da ova koncepcija još uvijek nije niti teorijski razrađena i eksplicirana u prikladnom obliku, no treba reći da Richard Stallman, kad je prije 30 godina pokrenuo projekt GNU, odnosno formulirao ideju "slobodnog softvera" nije imao ni to - nije zapravo imao ništa i krenuo je "od nule". A do današnjeg vremena njegova je ideja iznjedrila tolike dobre i korisne stvari. Za očekivati je da će u sljedećoj fazi ovoga razvoja ideja "slobodne ekonomije" iznjediti još mnogo više dobrih i korisnih stvari.

Ne treba pretjerivati i očekivati da će ostvarenje ideja "slobodne ekonomije" omogućiti čovječanstvu da napokon napusti ovu našu "dolinu suza" ili kako bi rekao Marx "carstvo nužnosti" i na njezinim krilima izravno i žurno stigne u "carstvo slobode". Možda će slobodna ekonomija obilježiti tek jednu novu etapu na putu prema čovjekovom oslobođenju. Možda ćemo i nakon što slobodna ekonomija donese prevagu, za 30, 50 ili 100 godina, moći ponoviti riječi Ebena Moglena iz jednog njegovog ne tako davnog govora, da je "pitanje slobode još uvijek pod upitnikom, da je sloboda još uvijek ugrožena, da ona još uvijek ima svoje neprijatelje, te da je o trijumfu slobode, usprkos uspjehu slobodne ekonomije, još uvijek prerano govoriti". No ako istrajemo na ovom putu barem ćemo za sebe, skupa sa Richardom Stallmanom, moći reći da smo, ako ništa, onda barem pokušali učiniti svijet malo boljim mjestom za život nego je on to bio ranije.

Zagreb, rujan 2013.

Nikolaj Fjodorov (1829-1903)) koji je direktno inicirao i podržavao značajan tehnološki razvoj na području raketne tehnike i kozmičkih istraživanja, ne samo u Rusiji tj. na području bivšeg Sovjetskog Saveza (lanac "kozmičkih apostola" Fjodorov - Ciolkovski - Koroljov), nego i drugdje. Izvorni kozmizam, koji se odnosi uglavnom na "tehničke aspekte" ljudskog progresa, ne bi trebalo brkati s njegovim izdankom koji se naziva biokozmizam ili transhumanizam, koji je danas vrlo popularan (za razliku od učenja iz kojega je potekao), a koji ima vrlo negativne konotacije.